

משה יעקבי וד"ר משה שיף

עיונים בפרקי מקרא והוראתם בזיקה לפרשנות המסורתית

הנחות והבהרות

1. פעילותו של מורה בתהליך הלמידה מאופיינת, בין השאר, כמעשה תיווך בין הלומד לחומר הנלמד.
  2. הלומד "קונה הדעת" מעוניין ב"סחורה" חדשה. "סחורה" תתקבל כחדשה גם בהערכתו של הלומד אל מקום אחר, ממנו תיראה ה"סחורה" באור חדש ומתוך כך יהפכו הדברים, הקנויים כבר, לבעלי משמעות.
  3. העתקה זו של הלומד אל נקודת תצפית חדשה, מחייבת את המורה לעיון מקדים ("סיוור"), למציאת נקודות תצפית מהם ישקיף הוא על החומר מזווית ראייה מחודשת.
  4. עיון מקדים זה מודגם ברשימה זו.
  5. הפתיחה מכילה הרחבה, העמקה ועיון במכלול רחב של סיפורי אברהם מתוך מגמה לשקף את הפרשנות ואת התפיסות המסורתיות האוטנטיות ומתוך מגמה לפתח מיומנויות של עיון בטקסט המקראי והוראתו.
  6. המורה הרגיל מכיר בדרך כלל את סיפורי ספר בראשית, אבל אינו חש את אריגתם למסכת הנותנת תמונה שלמה בעלת מגמה ותכלית.
- דברי הפתיחה הללו נועדו להעלות את התבוננותו של המורה לנקודת תצפית חדשה וגבוהה יותר. מנקודת תצפית חדשה זאת יבחין הלומד כי פרשת "לך לך" איננה רק סיפור אחד מסיפורי ספר "בראשית" אלא גם דף ראשון של מסכת חדשה ומרכזית בתולדות עם ישראל וארצו. מסכת חדשה זו נארגת מתוך אמונה של אדם יחידי בבורא עולם יחידי.

כדברינו להלן הסברים ותשובות לשאלות כמו:

- א. תוכנו של ספר "בראשית" הוא כולו סיפורי. הוא נחלק (לפחות) לשני חלקים:
1. פרקים א'-י"א, ראשית העולם והאנושות עד שזו נתפלגה לאומות שונות.
  2. פרקים י"ב-נ', תולדות אבות האומה הישראלית עד שנחלקה לשבטים וירדה למצרים.
- כיצד תסביר היעדר פרופורציה נאותה (במספר הפרקים) בין שני חלקי הספר?

ב. על הפתיחה "בראשית ברא" מביא רש"י את דברי חז"ל: "בשביל ישראל שנקראו ראשית תבולתו". גם אם אין הכרח לקבל את הדברים האלה כהסבר הלשוני של "בראשית", יפים הדברים להתבוננות על נקודת התצפית של חז"ל ביחס למגמה ולתכלית של ספר "בראשית". מהן המגמה והתכלית?

פרשת 'לך לך' - פרקים י"ב-י"ג

חלוקת הפרקים וראשי קטעים

פרק י"ב, א-ט

- א-ג: ה' מצווה את אברם לצאת ממקומו לארץ חדשה ומבטיח שמילוי הצוו יגרור אחריו ברכה.
- ד-ז: אברם יוצא מחרן, ואליו נלווים שרי ולוט וכן הרכוש והנפש אשר עשו בחרן. אברם בא לארץ כנען עד מקום שכם.
- ז: ה' מתגלה לאברם ומבטיח את הארץ לזרעו, ואברם בונה מזבח.
- ח-ט: אברם מעתיק מקומו ונוטה אהלו מקדם לבית אל ובונה שם מזבח.

פרק י"ב, י-כ

- י: אברם יורד מצרימה בגלל הרעב בארץ כנען.
- יא-יג: אברם מבקש משרי, אשתו היפה, להסתיר את זהותה נוכח סכנות קיום במצרים.
- יד-טז: שרי נלקחה לבית פרעה ואברהם מתעשר בזכותה.
- יז-כ: פרעה משחרר את שרי אחרי שסבל מנגעים גדולים.

פרק י"ג, א-יח

- א-ד: אברם חוזר אל מקומו הקודם עשיר ברכוש.
- ה-ז: על רקע גודל הרכוש ומיעוט אדמה, פורץ סכסוך בין הרועים של אברם ולוט.
- ח-ט: כדי למנוע מריבה מציע אברם ללוט להיפרד מעליו.
- י-יג: לוט בחר להתיישב בככר הירדן ואברם ישב במקומו.
- יד-טז: ה' מבטיח לאברם ולזרעו את הארץ ואת ריבוי הזרע.
- יז: ה' מזרז את אברם להתהלך בארץ לארכה ולרחבה.
- יח: אברם מתיישב בחברון.

בסימון בראשית

שלוש ראשיות יש בספר "בראשית": ראשית העולם, ראשית עם ישראל וארץ ישראל וראשית הקשר בין העם ובין ארצו.

ראשית העולם - בריאתו הפיסית בששת ימי המעשה וסקירת תולדותיו בשתי הימערכות: מאדם עד נח ומנח עד אברהם ובתוכם בין שתי המערכות - המבול. בלשון חז"ל: "עשרה דורות מאדם ועד נח... עשרה דורות מנח ועד אברהם..." (אבות פ"ה).

ראשית העם והארץ - בעוד שאדם הראשון היה אבי האנושות כיוון שנברא יחידי, ונח פתח תקופה חדשה בתולדות האנושות כיוון שניצל יחידי; אברהם היה לאבי האומה הישראלית כיוון שבחר ונבחר יחידי: "אחד היה אברהם" (יחזקאל ל"ג, כד). הקריאה "לך לך" היא בחירה המבודדת את אברהם מארצו, ממולדתו ומבית אביו ומעמידה אותו בודד מכל הקשרים שהיו לו בעבר. עם זאת הופכת אותו אותה בחירה לראשית העם: "ויאמר ה' אל אברם לך לך... אל הארץ אשר אראך... ואעשך לגוי גדול" (בראשית י"ב, א-ב). הקשר בין האדם ובין בורא העולם, שניתק בדורות הקודמים, יוקם מחדש. ובלשון המדרש: "אברם 'העברי', ר' יהודה היה אומר כל העולם כולו מעבר אחד והוא מעבד אחד" (ב"ר מ"ב). הליכתו האמיצה בבדידות, המפגינה את אמונתו הייחודית, מביאה את בחירת הארץ והבטחתה לאברהם ולזרעו.

ראשית הקשר בין העם והארץ - קשר זה מתחיל להיבנות באופן תמוה מאוד כאשר אין עדיין עם ואין עדיין ארץ פנויה. העם עדיין אינו קיים כי מקבל הבטחה הוא אדם ערירי חשוך בנים. הארץ איננה פנויה עדיין - "...והכנעני אז בארץ" (בראשית י"ב, ו). עם זאת מתחיל להתרקם הקשר הפיזי והאידיאלי עם הארץ. אברהם מתהלך בארץ, בונה מזבחות, נוטה אוהל ורוכש בכסף מלא אחוזת קבר. קשר זה הולך ומתחזק דרך בניו: האבות - יצחק ויעקב, עד ההשתרשות של האידיאה, בדבר הקשר בין העם והארץ, שמוצאת את ביטוייה בבני יעקב-ישראל וכדברי יוסף: "ויאמר יוסף אל אחיו אנכי מת, ואלקים פקד יפקוד אתכם והעלה אתכם מן הארץ הזאת אל הארץ אשר נשבע לאברהם ליצחק וליעקב" (בראשית נ, כד-כה).

הפנייה של ה' לאברהם "לך לך..." היא דרישה לצאת לדרך ולהיבדל מארצו, ממולדתו ומבית אביו. סדר הביטויים: מארצך, ממולדתך ומבית אביך יש בו הדרגה מבחינת הקושי של ביצוע ההיבדלות. קל יחסית לאדם לצאת מארצו, אך קשה להינתק ממולדת ומבית אבא. ויותר מזה, קל להגיע אל ארץ יעודה - אל הארץ אשר אראך. לעומת זאת אי אפשר להציע תחליף למולדת ולבית אב. את אלה יהיה על אברהם לבנות בעצמו במשך דורות. הבחנה זו מעוגנת במבנה של הפסוק:

לך לך
מארצך
וממולדתך
ומבית אביך
אל הארץ אשר אראך

הצו "לך לך" איננו צו להליכה פיזית ולהכרת נופים ואתרים חדשים בלבד. כשם ש"דרך" משמשת גם בהוראה מוסרית-רוחנית, כך גם השורש "הלך" משמש אף בהקשר מוסרי-רוחני. כיוון שהצו לא ניתן בלשון "לך" אלא בלשון "לך לך" למדנו שיש פה גם משום החלטה חופשית, הנובעת מרצונו של אברהם לשעבד את מעשיו לרצון האלקים.

באותה לשון אתה מוצא את הפנייה לאברהם בנסיון העשירי, בפרשת העקדה: "לך לך" ולא "לך". אילו היה כתוב "לך" הייתי אומר שניתן פה צו השולל את הבחירה החפשית מאברהם המצווה. כיוון שנקטה התורה בלשון "לך לך" משמע שנתרה למצווה האפשרות לבחור מתוך חופש הכרעה. משום כך זכה אברהם, לאחר שעמד בנסיון, בתואר "ירא אלקים".

בשבעה ביטויים של ברכה מעוטרת ההבטחה שניתנה בשני הפסוקים הנלווים אל הדרישה "לך לך". דבר זה מלמד על השלימות בברכה המובטחת. כל התהליך ההיסטורי של עם ישראל מקופל ומרומז בשלושת הפסוקים הכוללים **דרישה והבטחה**. תחילתו של התהליך בהיבדלות ממשפחות האדמה והליכה בבדידות של הפרט - אברהם, המשכו בהליכה מבודדת של "עם לבדד ישכון" - "ואעשך לגוי גדול". ברם, המעגל שנפתח בהיבדלות ממשפחות האדמה נסגר בהכרה של כל משפחות האדמה בנכונות דרכו של "עם אלקי אברהם" - "ונברכו בך כל משפחות האדמה". ראה והשווה בראשית כ"ח, ד: "...ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך". הבטחה זו חוזרת, אפוא, בהתגלות ה' ליעקב בצאתו מבית אביו.

צעדי בראשית בארץ ישראל בפרקים י"ב-י"ג

החל מפרק י"ב, לפי פשוטם של המקראות, מספרת התורה את תולדות אבות האומה ומאורעות הקשורים בארץ המובטחת להם ולזרעם. שלושת הפסוקים הראשונים בפרק הם פתיחה לסקירת ראשית עם ישראל. בו בזמן הם משמשים פתיחה לסיקור האירועים של אבות האומה. ואולם בעיקרם הם פתיחה לסיקור האירועים של אברהם כאבי האומה. בפסוקים אלה מבטיח ה' לאברהם, כי עתיד מזהיר צפוי לבניו. ומכאן שצעדיו הראשונים של אברהם בארץ-ישראל הם בעצם צעדים ראשונים של האומה בארצה, בבחינת "מעשי אבות סימן לבנים". הכרה זאת פועמת בלב האומה לדורות. היא מובעת גם בדברי נחמיה בראשית ימי הבית השני (נחמיה ט', ז-ח): "אתה הוא ה' האלקים אשר בחרת באברהם והוצאתו מאור כשדים ושמת שמו אברהם... לתת את ארץ הכנעני... לתת לזרעו..."

וחז"ל ביטאו הכרה זאת בדרכם (פסחים ק"ז, ע"ב):
 "ואעשך לגוי גדול - זהו שאומרים (בתפילה העמידה) אלקי אברהם, ואברכך - זהו שאומרים אלקי יצחק, ואגדלה שמך - זהו שאומרים אלקי יעקב. יכול יהיו חותמין בכולם, תלמוד לומר והיה ברכה, בך חותמין (בא"ה מגן אברהם) ואין חותמין בכולך" (מגן אברהם יצחק ויעקב).

בתפילה היומיומית שתיקנו חז"ל לדורות חוזרת ופועמת ההכרה, כי בהליכה זאת של אברהם התחילה האומה את צעדיה הראשונים בארץ-ישראל.

הראשון בעשרה נסיונות - הצוו "לך לך" (א-ג)

כאמור, שלושת הפסוקים הראשונים הם בעיקרם פתיחה לסיקור האירועים של אברהם כאבי האומה. זאת ועוד, פסוקים אלה קובעים את המתח המלווה את האירועים של אברהם, אבי האומה. זהו מתח שמצוי אצל האיש המאמין בין הצוו (=הדרישה) המכוון כלפי ההווה לבין ההבטחה המכוונת כלפי העתיד. זהו מתח בין המציאות לבין העתיד הרחוק מן המציאות. יתר על כן, לפעמים קיימת אפילו סתירה גמורה בין מה שרואה המאמין במציאות לבין מה שהובטח לו. (וראה רש"י י"ב, ב ד"ה ואעשך לגוי גדול: "לפי שהדרך גורמת לשלוש דברים: ממעטת פריה ורביה וממעטת את הממון וממעטת את השם, לפיכך החזק לשלוש צרכות הללו, שהצטוו על בניו, על הממון ועל השם").

מתח זה מכונה אצל חז"ל בשם "ניסיון". בסקרים את האירועים של אברהם ראו אותם באספקלריה של ניסיונות (וראה אבות ה', ג): "עשרה ניסיונות נתנסה באברהם אבינו, עליו השלום, ועמד בכולם, להודיע כמה חיבתו של אברהם אבינו, עליו השלום".

הצוו הראשון לאברהם הוא גם הניסיון הראשון (הרמב"ם בפירוש המשנה לאבות ה', ג) שנתנסה ועמד בו והוא מובא בפסוקי הפתיחה. הצוו ולצידו ההבטחה יוצרים את המתח-הניסיון הראשון בחיי אברהם וממנו השתלשלו הניסיונות האחרים. לא יפלא אפוא שפסוקים אלה מנוסחים בניסוח חגיגי ומוארך:

א. "ויאמר ה' אל אברם:	ב. ואעשך לגוי גדול
לך לך	ואברכך
מארצך	ואגדלה שמך
וממולדתך	והיה ברכה.
ומבית אביך	
אל הארץ אשר אראך.	

ג. ואברכה מברכך ומקללך אאר ונברכו בך כל משפחות האדמה".

קיום המצווה "לך לך" (ד-ט)

בפסקה זו מתוארת ההליכה של אברהם ושרי אשתו. גם לוט בן אחיו של אברהם מצטרף להליכה זו. עם זאת, רק ההליכה של אברהם היא בעקבות דבר ה' אליו: "וילך אברם כאשר דבר אליו ה'..." (י"ב, ד). וזאת עשה המאמין בלי לדעת את היעד המדויק. רק כאשר הגיע לשכם נאמר לו כי זאת הארץ המובטחת לזרעו. הבטחה זאת

משלימה את ההבטחה הקודמת שניתנה לאברהם עוד בחרן בדבר עשייתו לעם גדול. מעתה מובטחים גם עתיד העם וגם עתיד הארץ. וראה רש"י ליי"ב, ז ד"ה ויבן שם מזבח: "על צשורת הזרע ועל צשורת ארץ-ישראל" - הבטחות אלה מחייבות את אברהם לעשייה ולפעילות. אלה מרומזים בפעלים המרובים: **וילך, ויקח, ויעבר, ויבן, ויעתק, ויט, ויבן, ויקרא, ויסע** (השניים הראשונים - בחרן, ושבעה - בארץ).

פעילות זו, יש בה מצד אחד הליכה ומסע המסמלים בינתיים ארעיות ומצד שני, יש בה בנייה של מזבחות. כל הפעילות הזאת מכוונת להכשיר את העם ואת הארץ לעתיד הרוחני. "ויבן שם מזבח לה' ויקרא בשם ה'". אבל בתחילה "ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו", כלומר, לפי שעה טרם הוכר הי' לאחרים.

מציאות מול הבטחה - המאמין מול המציאות

א. הבצורת, הירידה למצרים והעלייה משם (י"ב, י"ג, ד)

הרעב בימי אברהם מאלצו לרדת מצרימה, ומעמיד אותו - את המאמין - בניסיון מול שתי ההבטחות. על ידי הירידה למצרים מנתק אברהם את הקשר עם הארץ היעודה. ובהילקח אשתו היפה לבית פרעה הועמדה גם ההבטחה השנייה, על עתיד העם, בסימן שאלה.

הרעב מחזיר אותנו אל המצב שלפני "לך לך". המאמין לא הרהר "אחר דצרוי של הקב"ה שאמר לו ללכת אל ארץ כנען ועכשיו משיאו ללאת ממנה" (רש"י י"ב, ז). לא זו בלבד שלא הרהר אלא שחזר, לאחר שעמד בניסיון, אל הפעילות הקודמת המכוונת להכשיר את העם ואת הארץ לעתיד המובטח. הכתוב מעיד על אברהם: "וילך למסעיו... עד המקום אשר היה שם אהלה בתחילה... אל מקום המזבח אשר עשה שם בראשונה ויקרא שם אברם בשם ה'" (י"ג, א-ד).

ב. הבצורת הרוחנית, הירידה של לוט לכנר הירדן וההיפרדות מלוט ומסדום (י"ג, ה-יח)

בניגוד לתמונת המצב של רעב פיזי ובצורת המחייבת ירידה מן הארץ, עומדת בפסוקים האלה תמונה של שפע פיזי אך מחסור רוחני-מוסרי. המריבה בין רועי מקנה אברם ובין רועי מקנה לוט היא על רקע רכוש רב. גם היות אנשי סדום "רעים וחטאים לה' מאד" היא על רקע השפע החומרי של כנר הירדן "כי כלה משקה... כן ה' כארץ מצרים..." (י"ג, ז).

אברהם מוכרח משום אהבתו לשלום, להיפרד מבן אחיו. הוא מציע ללוט לבחור בראשונה את האיזור הגיאוגרפי בו ישכון. לוט הוקסם מכנר הירדן, המזכירה לו את טוב מצרים, והוא בוחר בסדום למרות שבוודאי ידע על טיבם של אנשיה. בבחירה זאת העיד לוט על עצמו, שהעיקר בעיניו העושר החומרי ולא הרמה המוסרית-דתית. ההיפרדות של אברהם מלוט מלמדת על כך שאברהם ממשיך לדבוק בקריאה "לך

לך", הדורשת ממנו היבדלות מבית אביו ומתרבות מולדתו החומרנית. ואכן רק "אחרי הפרד לוט מעמו" זוכה אברהם שוב להתגלות המאשרת את ההבטחה על קניין הארץ וריבוי הזרע, ומחזקת אותה:

כי את כל הארצות אשר אתה רואה	"אל הארץ אשר אראך...
לך אתננה ולזרעך עד עולם	ויאמר לזרעך אתן את הארץ הזאת...
ושמתי את זרעך כעפר הארץ	ואעשך לגוי גדול...
קום התהלך בארץ."	לך לך... אל הארץ...

מכאן ואילך הופך המסע של אברהם בארץ לשיבה: "ויאהל אברם ויבא וישב..." (י"ג, יח). ההבטחה מגיעה לתחילת התגשמותה.